

PK SLAVIŠKOS ŠAKNIES VEIKSMAŽODŽIAI: SKOLINIAI IR PROBLEMINIAI ATVEJAI

Anželika Smetonienė

Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5
LT-10308, Vilnius
El. p. anzelika.smetoniene@gmail.com

Įvadas

M. Petkevičiaus katekizmas, antroji LDK išleista knyga lietuvių kalba, yra universalus, t. y. jame yra ne tik pats katekizmas, bet ir giesmės, maldos. Greičiausiai ši knyga buvo reformatų atsakas į Mikalojaus Daukšos katekizmą, todėl turėjusi patenkinti kuo daugiau tikinčiųjų poreikių. Be to, XVI–XVII a. reformatų katekizmai apskritai buvo plataus turinio knygos (Kužmina 2002, 17–18). Kadangi M. Petkevičiaus katekizme pirmą kartą atliktas ir J. Kochanowskio giesmių vertimas į lietuvių kalbą (Niedźwiedz 2008, 184), paprastai tyrinėtojus labiausiai domi būtent jis (Meller 1984; Pociūtė 2005; Niedźwiedz 2008). Ne mažiau šis katekizmas tyrinėjamas ir kaip kalvinistinis šaltinis (Pociūtė 2000). M. Petkevičiaus leksika yra tarsi nuėjusi į antrą planą, nes vyrauja nuomonė, kad šio autoriaus kalba yra daug prastesnė už M. Daukšos kalbą (Zinkevičius 1988, 198). Išsamiausiai M. Petkevičiaus katekizmo leksiką yra ištyręs Jonas Kruopas (1970). Būtent J. Kruopo sudarytas M. Petkevičiaus katekizmo žodynėlis ir 1939 m. išleistas fotografuotinis šio katekizmo leidimas buvo tyrimo šaltiniai – iš jų buvo išrinkti 59 nepasikartojantys slaviškos šaknies veiksmažodžiai, kurie buvo apibendrinti, t. y. pateikiamos tik nepriešdėlinės formos, net jeigu senuosiuose raštuose veiksmažodžiai paliudyti su įvairiais priešdėliais. Šiame straipsnyje siekiama apžvelgti Petkevičiaus katekizme (toliau PK) paliudytų svetimos kilmės veiksmažodžių įvairovę ir per tai atskleisti jų problematiką. M. Petkevičiaus katekizmas yra dvikalbis, todėl buvo lyginami tekstai lenkų ir lietuvių kalbomis, tiksliau, veiksmažodžių reikšmės abiem kalbomis. Straipsnio tikslas nėra nustatyti skolinių chronologiją ar kilmę. Veiksmažodžių reikšmės pateikiamos remiantis LKŽ, bet tik tos, kurios vartojamos PK.

Tyrinėjant skolinius iš slavų kalbų paprastai daugiausia dėmesio skiriama vardažodžiams. Slaviškos kilmės veiksmažodžių nagrinėjime esminė taisyklė yra formaliai išskirtų priesagų atitikimas slavų kalbų priesagoms, t. y. rytų slavų veiksmažodžiai su priesaga *-ovatu* (*-авату*, *-евату*), le. *-owac* į lietuvių kalbą integruojami su priesaga *-avoti*, rytų slavų veiksmažodžiai su *-umu*, *-ьumu*, le. *-ić*, *-yc* – su priesaga *-yti*, rytų slavų veiksmažodžiai su *-amu* (*-ауь*, *-амь*, *-ямь*), le. *-ac* į lietuvių kalbą integruojami su priesaga –

oti ir panašiai. Vis dėlto esama slaviškos šaknies skolinių, kurių priesagos yra *-(i)uoti*, *-(i)uoja*, *-(i)avo*, *-(i)auti*, *-(i)auja*, *-(i)avo* ar *-inti*, *-ina*, *-ino*, o šios kaip ir neturi analogijų slavų kalbose. Viena vertus, lietuvių kalbos veiksmažodžius su svetimos kilmės šaknimis ir tokiomis savakilmėmis priesagomis logiškiausia priskirti hibridams. Kita vertus, slavų priesagos kartais gali būti integruojamos ne pagal įprastą modelį, nors tiek slavų kalbų galimybės, tiek lietuvių kalbos galimybės leidžia veiksmažodį perimti be jokių nedėsningų pakitimų, todėl tik retais atvejais neįprasta priesaga yra vertėjo pasirinkimas. Dažniausiai galima išvelgti ryšį tarp skoliniams neįprastos priesagos, pasiskolinto žodžio reikšmės ir darybinių procesų lietuvių kalboje. Kaip pavyzdį galima pateikti veiksmažodį *svodbauti*, *-auja*, *-avo* ‘būti kieno vestuvėse’ SD^{III} 71 (atitinka lenkų kalbos įrašą *na weselu jestem*), turintį priesagas, labiausiai būdingas dalyvavimo reikšmės vediniams, kurių pamatinis žodis – abstraktas. Nors slavų kalbose yra žodžių, galėjusių duoti šaknį *svodb-*, jų priesagos neatitinka *svodbauti*: len. *swadźbić się* ‘tuoktis’ (SPol T.8, 508); rus. tarm. *свадьбовать* ‘dalyvauti tuoktuvų ceremonijoje’ (CPHF T.36, 203); *свадьбать* ‘rengti vestuves, dalyvauti vestuvėse’ (CPHF T.36, 201). Taigi, veiksmažodis *svodbauti* turėtų būti laikomas dalyvavimo reikšmės vediniu iš skolinio *svodba*. Tačiau svetimos kilmės veiksmažodžių skirstymas nėra vien formalusis skirstymas į reguliariusius skolinius ir hibridus. Nagrinėjant svetimos kilmės veiksmažodžius susiduriama su įvairiais reiškiniais, pavyzdžiui, afiksine adaptacija. Dėl tokios adaptacijos gali atsirasti to paties žodžio variantų, o neretai šalia tiksliai anksčiau perimto žodžio gali funkcionuoti jau ir jo variantas (pvz., *valn-yti* ir *valn-inti* / lenk. *(u)woln-ić*), brus. *(вы)звалн-ити*). Tas pats pasakytina ir apie darybiškai neskaidžius veiksmažodžius¹ (Urbutis 1978, 115).

PK skoliniai

Paprastai atskirti naujesnius skolinius nuo indigenių žodžių nėra sudėtinga. Sunkiau tą padaryti, jeigu susiduriama su senais skoliniais. Tas ypač pastebima, kai lyginamos kelių tyrinėtojų nuomonės. Pavyzdžiui, W. Smoczyński yra rašęs apie veiksmažodį *godoti*, *-oja* (*-o*), *-ojo*, jog anksčiau jis buvo priskiriamas prie skolinių, tačiau tokia kilme galima abejoti (Smoczyński 2008, 75). Kita problema, kai nagrinėjami ypač seni skoliniai, kurie dažnam lietuvių kalbos vartotojui jau net neatrodo svetimos kilmės, o vediniai iš jų nelaikomi hibridais.

Nagrinėjant slaviškos šaknies veiksmažodžius pirmiausia reikia nustatyti formalųjį morfologinį sandą, t. y. priesagos skiriamos analogiškai pagal darybiškai skaidžiuosius lietuvių kalbos veiksmažodžius. Lietuvių kalbos skoliniai veiksmažodžiai, jeigu kartu kalboje

¹ Apie tai plačiau Smetonienė Anželika, Slavizmai veiksmažodžiai ir slaviškos šaknies hibridai, *Acta Linguistica Lithuanica* (74), 2016, p. 68–88.

funkcionuoja ir bendrašaknis vardažodis, teoriškai gali būti laikomi darybiškai skaidžiais, pavyzdžiui, *abydyti*, *-ija*, *-ijo* ‘skriausti’ DP 285,32, SD^{III}136 turėtų būti gretinamas su *abyda* ‘skriauda’ DK 55,3, DP 161,1, SD^I150. Vis dėlto pirmiausia būtina ieškoti potencialaus skolinio veiksmažodžio visiškų atitikmenų slavų kalbose – ir morfologine, ir semantine prasme. Kai tokių esama, o lietuvių kalboje net nėra bendrašaknio vardažodžio, kuris galėtų būti pamatiniu žodžiu, visiškai nėra galimybės, jog darybos ryšys tarp veiksmažodžio ir daiktavardžio yra užsimezgęs jau lietuvių kalboje. Jeigu vis dėlto toks vardažodis yra, turi būti lyginamos veiksmažodžio ir potencialaus pamatinio žodžio reikšmės, galimos darybos kategorijos, t. y. įvertinama darybos lietuvių kalbos dirvoje galimybė. Po tokios analizės PK rasti 54 skoliniai.

Verta pradėti nuo veiksmažodžių su priesagomis *-(i)avoti*, *-(i)avoja*, *-(i)avojo*. Šios priesagos yra rodiklis, kad veiksmažodis greičiausiai yra skolinys². Paprasčiausiai slaviškos priesagos buvo transformuotos į panašias lietuviškas (Siaurukienė 1987, 149–150). PK yra paliudyti tokie šių priesagų veiksmažodžiai: *afieravoti*, *-avoja*, *-avojo* PK 159,5 ‘aukoti’ (LKŽe); *budavoti*, *-avoja*, *-avojo* PK 64,7 ‘statyti’ (LKŽe); *bursavoti*, *-avoja*, *-avojo* PK 121,3 ‘draugauti’ (LKŽe); *čestavoti*, *-avoja*, *-avojo* PK 5,8 ‘gerbti’ (LKŽe); *dėkavoti*, *-avoja*, *-avojo* PK 16,12 ‘dėkoti, sakyti dėkui; būti dėkingam’ (LKŽe); *gvoltavoti*, *-avoja*, *-avojo* PK 191,14 ‘pažeisti’ (LKŽe); *kryžiovoti*, *-avoja*, *-avojo* PK 7,9 ‘kalti prie kryžiaus, ištempti kryžiumi’ (LKŽe); *metavotis*, *-avojasi*, *-avojosi* PK 209,3 ‘atgailauti, gailėtis’ (LKŽe); *pakūtavoti*, *-avoja*, *-avojo* PK 147,5 ‘atgailauti’ (LKŽe); *ponavoti*, *-avoja*, *-avojo* PK 236,16 ‘viešpatauti, valdyti’; *sprovavoti*, *-avoja*, *-avojo* PK 206,16 ‘daryti, ruošti, atlikti, rūpintis’ (LKŽe). Šie veiksmažodžiai yra tipiški skoliniai iš slavų kalbų, dažnai pasitaikantys ir kituose senuosiuose lietuvių kalbos raštuose. Iš retesnių žodžių yra *iškamunikavotis*, *-avojasi*, *-avojosi* PK 209,19, žinomas tik iš PK – teksto lenkų kalba žodis *exkommunikuiq* į lietuvių kalbą buvo išverstas *iβkammunikáwoies* PK 209,19. Kitų minėtų veiksmažodžių atvejų vertimo būta irgi tikslaus: le. *ofiarujemy* (inf. *ofiarować*) į lietuvių išverstas kaip *afierawoiam* PK 159,5, le. *dobuduy* (inf. *(do)budować*) – lie. *budàwok* PK 64,7, le. *ukr3yżowan* (inf. *(u)krzyżować*) – lie. *nukri3iawotas* PK 7,9, le. *upàmiętał* (inf. *(u)pamiętać*) – *pàfimetáwotu* PK 248,21, le. *pànował* (inf. *panować*) – lie. *ponawotu* PK 236,16, le. *spràwowàna* (inf. *sprawować*)– lie. *sprovàwota* PK 206,16. Net tais atvejais, kai skolinio kilmė yra akivaizdi be atidesnės analizės ir PK fiksuotas veiksmažodis slavizmas su *-(i)avoti*, *-(i)avoja*, *-(i)avojo* yra skolinys iš rytų slavų, lenkiškame tekste randamas veiksmažodis yra bendrašaknis su rytų slavų kalbų veiksmažodžiu, paskolintu į lietuvių kalbą. Pavyzdžiui, lie. *dėkavoti* yra skolinys iš rytų slavų, ne lenkų

² Vis dėlto reikia nepamiršti, kad lietuvių kalboje, ypač tarmėse, tokios priesagos pradėtos dėti ir prie lietuvių savakilmų šaknų, pavyzdžiui, *žiemavoti*.

kalbos (plg. rusėnų *дяковати* (ГСБМ Т.9, 134), sen. rus. *дяковати* (СРЯ XI–XVII Т.4, 402), le. *dziękować* (SPol Т.6, 462)), ir PK visais atvejais *dėkavoti* išverstas iš le. *dziękować: dēkávot* PK 231,17 / *dziękowác; págidekávokim* PK 223,20 / *podziękuymьβ* ir t. t.

Dalies PK slavizmų veiksmažodžių – *bursavoti, čestavoti, gvoltavoti, pakūtavoti* – vertimas vis dėlto nėra toks tikslus. Būtų galima tikėtis, kad šie slavizmai į lietuvių kalbą yra atėję iš rytų slavų kalbų ir lenkų kalboje net nėra žodžių, galėjusių būti skolinių šaltiniais, tačiau taip nėra – visiškų skolinių atitikmenų yra ne tik rytų slavų kalbose, bet ir lenkų: lie. *bursavoti* < rusėnų *бурсовати* ‘таварышаваць, сябраваць’ (ГСБМ Т.2, 257); le. *bursować* ‘przestawać, obcować, zadawać się’ (SPol Т.2, 513); lie. *čestavoti* < brus. *честовауць* ‘częstować, gościć, okazywać szacunek, cześć, sympatię np. przyniesieniem подарunku’ (SPra Т.1, 316); le. *czestować* ‘czcić, szanować (kogo)’ (SPol Т.4, 149); lie. *gvoltavoti* < rusėnų *гвалтовати* ‘гвалціць, сілай дабівацца чаго-н.’ (ГСБМ Т.15, 35); le. *gwałtować* ‘gwałcić’ (SS Т.2, 526); lie. *pakūtavoti* < rusėnų *покутовати, покутовать* ‘цярпець мукі сумлення’ (ГСБМ Т.26, 105); le. *pokutować* ‘nawracać się do Boga w skruszce i żalu za grzechy’ (SPol Т.26, 412; SS Т.6, 339). Tekstuose lenkų kalba, iš kurių verstas PK, yra vartojami le. *bursować, czestować, pokutować* sinonimai, le. *gwałtować* kitos priesagos variantas: le. *obcować* (inf. *obcować*) – lie. *burfawoio* PK 121,3, le. *czći* (inf. *czcić*) – lie. *ciasftawok* PK 5,8, le. *gwałcone* (inf. *gwałcić*) – lie. *gwołtawoiami* PK 191,14, le. *pokaiali* (inf. *(po)kajać*) – lie. *pakūtawotumbim* PK 147,6³. Tačiau toks netikslus, jei taip galima pasakyti, vertimas į lietuvių kalbą nedaro veiksmažodžių *bursavoti, čestavoti, gvoltavoti* ir *pakūtavoti* hibridais – šie veiksmažodžiai yra visiškai dėsningi skoliniai iš rytų slavų ar lenkų kalbos (tiksliai kilmė – neaiški), o jų vartojimas tėra autoriaus pasirinkimas. Beje, gana keista, jog PK vietoje le. *obcować* ir *gwałcić* nėra vartojami XVI–XVII tekstuose lietuvių kalba paliudyti skoliniai *apcavoti* ir *gvolyti*.

Kaip minėta, priesagos *-(i)avoti, -(i)avoja, -(i)avojo* jau savaime indikuoja, kad žodis yra slavizmas, tačiau su priesagų *-yti, -ija, -ijo* ir *-(i)oti, -(i)oja, -(i)ojo* skolintos šaknies veiksmažodžiais sudėtingiau. Šios priesagos būdingos ne tik slavizmams, bet ir indigeniams lietuvių kalbos žodžiams, jos labai darios. Anot J. Otrębskio, lygiaskiemeniai *-yti, -ija, -ijo* lietuvių kalbos veiksmažodžiai yra skoliniai iš slavų, o lietuvių kalbos dariniai, jeigu tai denominatyvai, priklauso faktityvams ir mutatyvams, bet jų nėra daug (Otrębski 1965, 390). B. Stundžia akcentuoja tik mutatyvus (Stundžia 2009, 221). Priesagų *-(i)oti, -(i)oja, -(i)ojo*, kitaip nei *-yti, -ija, -ijo*, vediniai iš skolintų vardažodžių nėra ribojami darybos kategorijų. Pastarųjų priesagų veiksmažodžiai, šalia turėdami bendrašaknius vardažodžius, galinčius būti jų darybos pamatu, dažniausiai yra reguliarūs skoliniai, o ne lietuvių kalbos derivatai iš

³ Taip pat ir dėsningai le. *nie pokutuiacych* (inf. *(nie)pokutować*) – lie. *nepakutawoienciūs* PK 215,22.

pasiskolintų slavizmų vardažodžių. Vis dėlto veiksmažodis, kai šalia yra paliudytas vardažodis, gali būti ir lietuvių kalbos derivatas: į lietuvių kalbą galėjo būti pasiskolintas vardažodis, iš kurio su dariomis lietuviškomis priesagomis išvestas veiksmažodis. Vertinant tokią lietuvių kalbos darybos galimybę būtina atsižvelgti į galimo vedinio darybos kategoriją, kirčiavimą ir reikšmes. Po analizės paaiškėjo, jog PK yra paliudyti tokie *-yti, -ija, -ijo* skoliniai iš slavų kalbų: *blūdyti, -ija, -ijo* PK 244,21 'klysti, klaidžioti' (LKŽe); *čystyti, -ija, -ijo* PK 62,6 'valyti' (LKŽe); *gatavyti, -ija, -ijo* PK 51,6 'ruošti, gaminti, virti' (LKŽe); *griešyti, -ija, -ijo* PK 147,2 'nusikalsti, nusidėti' (LKŽe); *honbyti, -ija, -ijo* PK 142,20 'šmeižti, gėdinti, pašiepti; niekinti' (LKŽe); *krikštyti, -ija, -ijo* PK 12,11 'suteikti krikštą' (LKŽe); *muilyti, -ija, -ijo* PK 110,11 'apgaučinti, meluoti' (LKŽe); *musyti, -ija, -ijo* PK 138,9 'privalėti' (LKŽe); *mūčyti, -ija, -ijo* PK 124,11 'kankinti, varginti, kamuoti' (LKŽe); *noravyti, -ija, -ijo* PK 234,7 'kankinti, varginti, kamuoti'; *pamstyti, -ija, -ijo* PK 4,19 'atkeršyti' (LKŽe); *pečėtyti, -ija, -ijo* PK 208,7 'dėti pečėtį, antspauduoti' (LKŽe); *provyti, -ija, -ijo* PK 41,21 'atlikti, daryti' (LKŽe); *prisihadyti, -ija, -ijo* PK 227,10 'atsitikti'; *rodyti, -ija, -ijo* PK 92,19 'patarti' (LKŽe); *rėdyti, -ija, -ijo* PK 16,9 'vadovauti, tvarkyti' (LKŽe); *ronyti, -ija, -ijo* PK 244,4 'sužeisti' (LKŽe); *sčiepyti, -ija, -ijo* PK 127,12 'prk. diegti' (LKŽ); *slovyti, -ija, -ijo* PK 166,21 'garsinti, garbinti' (LKŽe); *slūžyti, -ija, -ijo* PK 18,9 'tarnauti' (LKŽe); *smūtyti, -ija, -ijo* PK 76,6 'liūdinti' (LKŽe); *sūdyti, -ija, -ijo* PK 7,14 'teisti' (LKŽe); *sviedčyti, -ija, -ijo* PK 245,12 'liudyti; skelbti, nurodyti' (LKŽe); *sviečyti, -ija, -ijo* PK 11,24 'liudyti; skelbti, nurodyti' (LKŽe); *škadyti, -ija, -ijo* PK 205,18 'trukdyti, kliudyti' (LKŽe); *tiešyti, -ija, -ijo* PK 134,2 'žodžiais ar veiksmais guosti, raminti, drąsinti' (LKŽe); *velyti, -ija, -ijo* PK 153,25 'linkėti, reikšti norą, kad kam kas atsitiktų' (LKŽe); *vobyti, -ija, -ijo* PK 179,5 'vyliumi, klasta, gudrumu lenkti savo pusėn, vilioti, gundyti' (LKŽe); *zdrodyti, -ija, -ijo* PK 106,12 'išduoti' (LKŽe). Skolintų veiksmažodžių su *-(i)oti, -(i)oja, -(i)ojo* PK paliudyta kiek mažiau: *daboti, -oja, -ojo* PK 161,19 'žiūrėti, atsižvelgti, paisyti' (LKŽe); *dūmoti, -oja, -ojo* PK 42,3 'galvoti, mąstyti' (LKŽe); *jednoti, -oja, -avo* PK 217,2 'vienyti, taikinti' (LKŽe); *kloniotis, -iojasi, -iojosi* PK 4,10 'lenktis reiškiant pagarbą ar nusižeminimą' (LKŽe); *kolioti, -ioja, -iojo* PK 208,20 'barti, plūsti' (LKŽe); *koroti, -oja, -ojo* PK 49,21 'bausti' (LKŽe); *patūroti, -oja, -ojo* PK 164,13 'pritarti'; *pažyvoti, -oja, -ojo* PK 207,20 'pavalgyti' (LKŽe); *terioti, -oja, -ojo* PK 89,8 'prarasti, netekti ko; eikvoti' (LKŽe); *užyvoti, -oja, -ojo* PK 22,12 1. 'vartoti'; 2. 'eikvoti' (LKŽe); *večerioti, -ioja, -iojo* PK 180,16 'vakarieniauti' (LKŽe); *žegnoti, -oja, -ojo* PK 128,27 'laiminti (ppr kryžiaus ženkle)' (LKŽe). Kaip ir skolinių su priesagomis *-(i)avoti, -(i)avoja, -(i)avojo* atveju, išskyrus kelias laisviau išverstas vietas (pavyzdžiui, *griefiti* PK 147,5), čia irgi būta šabloniško vertimo: le. *žáblądzíc* (inf. *(za)blądzic*) į lietuvių išverstas kaip *užbluditi* PK 244,21, le. *dobuduy* (inf. *(do)budowac*) – lie. *budavok* PK 64,7, le. *ocžysíc* (inf.

(o)czyścić) – lie. *apćiftiti* PK 62,6, lie. *згрзѣбыли* (inf. (z)grzeszyć) – lie. *grefiom* PK 147,2, lie. *hanbić* – lie. *hoñbit* PK 142,20, lie. *krзćili* (inf. krzcić) – lie. *krikβitumbim* PK 192,5, lie. *iednamy* (inf. *jednać*) – lie. *iednoiem* PK 217,2, lie. *klàniał* (inf. *klàniać*) – lie. *kłoniosies* PK 4,10, lie. *karзe* (inf. *karać*) – lie. *koros* PK 49,21 ir t. t. Tačiau vietomis tekstas iš lenkų kalbos verstas ne visada tiksliai, t. y. vartojamas skolinys, nors tekste lenkų kalba nėra žodžio, kuris būtų atitinkmuo: vietoje lie. *frawili* (inf. (s)trawić) lietuviškame tekste randamas *ätprowit* PK 41,21, lie. *sprawować* (inf. *sprawować*) – lie. *reditis* PK 235,7, lie. *placżqc* (inf. *plakać*) – lie. *fmutiafi* PK 76,6, lie. *myślilem* (inf. *myślić*) – lie. *dumoiau* PK 103,10 ir t. t. Ir vėlgi, nors dėl tokio vertimo veiksmažodžiai *rėdyti*, *smūtyti*, *dūmoti* ir pan. netampa hibridais, lyginant priesagų *-(i)oti*, *-(i)oja*, *-(i)ojo* ir *-yti*, *-ija*, *-ijo* skolinių vartojimą su vertimo šaltiniu pastebima, jog PK gan ryški tendencija, kai skoliniai iš rytų slavų kalbų vartojami ten, kur tekste nėra lenkų kalbos žodžio, kuris būtų bendros kilmės su rytų slavų žodžiu, skolinio šaltiniu. Pavyzdžiui, lie. *nam ftqd pożytek dāiqc* verčiamas lie. *mums giāra welidams* PK 153,25, lie. *folgować* – lie. *pāturoiom* PK 164,13; lie. *upātrзyc* – lie. *dābotis* PK 214,19; *bacзmyβ* (inf. *baczyć*) – lie. *dābokimes* PK 163,1, lie. *prзeglādaiqc* (inf. *przeqlādać*) – lie. *dabodamas* PK 138,9, o *velyti*, *patūroti*, *noravytis*, *daboti* yra lietuvių kalbos skoliniai iš rytų slavų.

Probleminiai atvejai

Tiriant veiksmažodžius skolinis būtina suprasti jų ryšį su hibridų samprata. Atrodytų, viskas labai paprasta: hibridais vadinami žodžiai, turintys ir savų, t. y. lietuvių kalbos, ir skolintų morfemų. Kai akivaizdžiai slaviškos kilmės šaknį turintis veiksmažodis turi slavizmams nebūdingą morfologinį sandą, – priesagą, jis priskiriamas hibridams. Teigiama, kad hibridas yra neatsiejamas nuo žodžių darybos, nes būtent per ją atsiranda hibridai, t. y. esminė hibridų sąlyga – pamatinis žodis (Keinys 1984, 114), tačiau su veiksmažodžiais, turinčiais skolintą šaknį, ši sąlyga toli gražu ne visada įvykdoma. Jeigu veiksmažodis turi skoliniam nebūdingą priesagą ir lietuvių kalboje yra paliudytas ir galimas tokio nedėsningo veiksmažodžio pamatinis žodis, t. y. skolintas bendrašaknis vardažodis, priesagų neatitikimai dažniausiai paaiškinami darybos procesu su afiksais. Taigi, veiksmažodžio – vedinio – reikšmė gali būti paaiškinta per pamatinio žodžio reikšmes ir lydimą būdingos darybos kategorijos, jos schemas. Tokį reiškinių labai gerai atspindi veiksmažodžiai *sėbrinti*, *-ina*, *-ino* ‘daryti sėbru, dalininku’ SD^{III}175 ir *sėbrauti*, *-auja*, *-avo*, 1. ‘bendrauti, draugauti’; 2. ‘pusininkauti’ DP 416, SD^I99. Dėl priesagų jie neturi tikslių atitiktmenų slavų kalbose (plg. ukr. tarm. *сябрувати* ‘водити компанію’; *сябрувать* ‘спрягатися для спільної обробки землі’; *себравать* ‘тс.; жити в згоди, дружити; перевозити по черзі одним конем два вози’ (ЕСУМ Т.5, 495); sen. len. *siabrzyć* ‘wspólnie

działać, brać w czymś udział’ (SS T.8, 159); len. tarm. *siabrować* 1. ‘być z kim siabrem, kupować stale jeden u drugiego’; 2. ‘żart. zamierzać co pochwycić’ (SJP T.6, 85); rus. tarm. *себрыцца* ‘хитростями, уловками и т. п. стараться войти в доверие, склонить на свою сторону; заискивать перед кем-л.’ (СРНГ Т.22, 58)). Pastarasis veiksmažodis yra būsenos vedinys, kurios pamatinis žodis – skolinys *sėbras*, –ė DP 293, SD¹26, o *sėbrinti*, –ina, –ino ir turi itin faktityvams būdingą priesaga –inti ir tipišką darybos pamatą – gyvų būtybių pavadinimą (DLKG³ 388).

Vis dėlto esama veiksmažodžių, kurie: a) neturi slavų kalbose tikslų atitikmenų dėl priesagos (šiuo atveju nesvarbu, ar ši priesaga apskritai nebūdinga skoliniams, ar ji paprasčiausiai kitokia, nei indikuoja veiksmažodis kalboje donorėje); b) lietuvių kalboje nėra žodžio, galinčio būti darybos pamatu, taigi, atmetama darybos lietuvių kalbos dirvoje galimybė. Viena vertus, tokie veiksmažodžiai neturi esminio hibridų bruožo, t. y. pamatinio žodžio, kita vertus, jų pavadinti reguliariaisiais skoliniais irgi nebūtų tikslu. Užsienio literatūroje apie žodžių integravimo modelius rašyta kiek plačiau (pavyzdžiui, J. Grzega 2003), tačiau lietuvių kalboje tai bemaž netyrinėta. V. Urbutis yra pastebėjęs, jog dėl morfologinės adaptacijos, kuri neduoda naujadarų, gali atsirasti to paties žodžio variantų, kai anksčiau pasiskolintas ar šiaip žodis perdaromas ir afiksas tėra morfologinis sandas (Urbutis 1978, 115). Remiantis šia mintimi veiksmažodžius, kurie neturi tikslų atitikmenų slavų kalbose, tikslinga skirti į derivacinius (kai kalboje recipientėje yra paliudytas bendrašaknis veiksmažodžio žodis ir tarp jų yra išvelgiamas darybos ryšys) ir adaptacinius (kai skolintos šaknies veiksmažodžio priesaga kalboje recipientėje neatitinka kalbos donorės priesagų ir kalboje recipientėje nėra įvykęs darybos procesas). Nors tai yra hibridai, suplakti juos į vieną pogrupį nėra tikslu, ypač kai lietuvių kalboje yra veiksmažodžių ir su priesagomis –(i)avoti, –(i)avoja, –(i)avojo, kurie slavų kalbose neturi tikslų atitikmenų, t. y. skolinimosi metu įvyko tam tikri pakitimai ir perimto veiksmažodžio morfologinė struktūra neatitinka modelio.

PK nėra didelės apimties kūrinys, tačiau jame atsispindi visos minėtos veiksmažodžių integravimo problemos. Prasminga pradėti nuo labiausiai skoliniams iš slavų kalbų būdingos priesagos –avoti – veiksmažodžio *liecavoti*, –avoja, –avojo PK 217,23 ‘siūlyti, užtarti’. Senuosiuose lietuvių kalbos raštuose šis veiksmažodis paprastai vartojamas su priešdėliais, nepriešdėlinis yra paliudytas tik Kuršaičio žodyne. PK šis veiksmažodis vartojamas porą kartų: *zaleca* (inf. *zalecić*) / *uzłecáwoia* PK 217,23; *zalecona* (inf. *zalecić*) / *uzłiecáwoiamà* PK 218,4. Kaip matyti, ir tekste lenkų kalba randami veiksmažodžiai irgi yra priešdėliniai, be to, jie nerodo priesagos –avoti. Beje, *liecavoti* yra žinomas ir iš M. Daukšos postilės, vertimo šaltinyje lenkų kalba, t. y. Vujeko postilėje, užfiksuoti priešdėliniai veiksmažodžiai irgi nerodo, kad perimtas į lietuvių kalbą veiksmažodis turėtų turėti priesagą –avoti. Slavų kalbų

žodynuose atsispindi analogiškas vaizdas: rusėnų *полеуати, полиуати* ‘аддаваць, давяраць, даручаць; прадпісваць, рэкамендаваць’ (ГСБМ Т.26, 136); *полѣуити* ‘поручить’ (МДСУМ Т.2, 163); le. *polecić* 1. ‘oddać pod opiekę, powierzyć, poruczyć’; 2. ‘dać, podarować, przydzielić’; 3. ‘włożyć na kogoś obowiązek zrobienia czegoś, zlecić, kazać’ (SS Т.6, 343); *zalecać* ‘polecać czyjeś życziwości, prosić o życziwość’; *zalecić* ‘polecić czyjeś życziwości, poprosić o życziwość’ (SS Т.11, 110); le. tarm. *polecać* (SGPK Т.4, 232); ir t. t. Taigi, *liecavoti* patyrė priesagos modifikaciją integravimo metu.

Toliau tikslinga plačiau aptarti veiksmažodį *pūstyti, -ija, -ijo* PK 72,18 ‘naikinti, niokoti, gadinti’ (LKŽe). Nors tai yra reguliarus skolinys su jiems būdinga priesaga, tačiau jis puikiai atspindi, kaip kartais žodį be atidesnės analizės galima klaidingai priskirti hibridui.

PK šaltinyje lenkų kalba tose vietose, kur lietuviškame tekste randamas *pūstyti*, vartojamas tik le. *pustoszyć (pustożyć* PK 73,1, *pustoszące* PK 72,18), taigi, tikėtis galima būtų nebent *pūstašyti, -ija, -ijo*. Būtina paminėti, kad nors PK *pūstyti* vartojamas tik viena reikšme, kiti lietuvių kalbos raštai atspindi ir daugiau šio veiksmažodžio reikšmių: ‘niekais leisti, eikvoti, švaistyti’ ir ‘barti, gėdinti’ (LKŽe). Jeigu *pūstyti* būtų siejamas su skolinu būdvardžiu *pūstas*, reikšmės ‘niekais leisti, eikvoti, švaistyti’ ir ‘naikinti, niokoti, gadinti’ galima būtų paaiškinti per pamatinį žodį (‘daryti dyką, be nieko; tuščią’). Pasak J. Otrębskio, *-yti, -ija* vediniai turėtų būti faktityvai ar mutatyvai (Otrębski 1965, 390–391), *pūstyti* ir galėtų būti suvokiamas kaip padaromosios reikšmės veiksmažodis, bet viena *pūstyti* reikšmė – ‘barti, gėdinti’ – remiantis daryba liktų nepaaiškinta. Tuo tarpu išnagrinėjus senųjų slavų kalbų žodynus paaiškėjo, jog veiksmažodžio *pūstyti* reikšmės turi daugiau bendrumų su slavų kalbų veiksmažodžiais nei su vardažodžiu *pūstas*, ir tai yra skolinys, pavyzdžiui, sen. rus. rus. *поустити* ‘опустошить’ (СДЯ Т.2,2, 1729); rus. *пустити* ‘опустошать’ (СРЯ XI–XVII Т.21, 51); rus. tarm. *пустить* ‘сильно ругать, бранить’ (СРНГ Т.33, 143), le. *puścić* 1. ‘przestać zatrzymywać, uwolnić, wypuścić na swobodę’; 2. ‘puścić darmo, próżno’; 3. ‘pozwolić odejść, odesłać’; 4. ‘wpuścić, pozwolić wejść, wprowadzić, wpędzić’; 5. ‘pozwolić coś uczynić, spowodować, że coś, jakaś czynność się dzieje’; 6. ‘podać komuś do rozstrzygnięcia, osądzenia, zdać się na czyjeś świadectwo’; 7. ‘ustąpić komuś czegoś, przekazać’; 8. ‘zesłać, sprowadzić coś na kogoś, coś’; 9. ‘wypuścić z siebie, wytworzyć, wydać’; 10. ‘podać głos, przemówić’; 11. ‘puścić z ręki, wyrzucić’ (SS Т.7, 403) ir t. t.

Priesagos *-inti, -ina, -ino* nėra būdingos skoliniams, todėl jas turintys veiksmažodžiai yra hibridai, bet ir čia yra keletas pastabų. PK yra paliudyti du tokių priesagų ir svetimos kilmės šaknies veiksmažodžiai: *gatavinti, -ina, -ino* PK 19,7 ‘ruošti, gaminti, virti’ (LKŽe); *valninti, -ina, -ino* PK 69,9 ‘daryti laisvą, vaduoti’ (LKŽe). Abu jie be jokios abejonės gali būti siejami darybos ryšiu su būdvardžiais: *gatavinti* : *gatavas* DP 32, SD¹38, *valninti* : *valnas*

‘laisvas’ DP 340, DP 340, ir tai būtų derivaciniai hibridai. Bet, priesaga *-inti* tik palyginti neseniai tapo itin produktyvi ir išstūmė priesagos *-yti* veiksmažodžius (Otrębski 1965, 393), pavyzdžiui, *aušyti* DP 267 / *aušinti*. Šis procesas galėjo turėti įtakos ir slavizmams, juolab kad tiek *gatavinti*, tiek *valninti* turi variantus su priesaga *-yti* – dėsningsus skolinius *gatavyti*, *-ija*, *-ijo* PK 51,6, DP 499, SD¹38 ir *valnyti*, *-ija*, *-ijo* ChNT 243 (LKŽe). Pastarasis senuosiuose raštuose yra paliudytas retai, tačiau *gatavyti* yra dažnesnis už *gatavinti*. Slavų kalbose yra atitinkamų tos pačios šaknies veiksmažodžių, kurie ir buvo dėsningsų skolinių *gatavyti* ir *valninti* šaltiniai, o *gatavinti* ir *valninti* gali būti afiksinės adaptacijos apraiška. Dėl tokios adaptacijos gali atsirasti to paties žodžio variantų, o neretai šalia tiksliai anksčiau perimto žodžio gali funkcionuoti jau ir jo variantas (Urbutis 1978, 115). Taigi, šie du veiksmažodžiai gali būti priskirti ir adaptaciniams hibridams.

Priesagos *-(i)auti*, *-(i)auja*, *-(i)avo*, kitaip nei priesagos *-yti*, *-ija*, *-ijo*, daug dažnesnės denominatyvų daryboje, ypač dažnai tokių priesagų vedinio pamatinis žodis yra daiktavardis (LKG 252–253). Be to, kai veiksmažodžio šaknis yra svetimos kilmės, o priesagos – *-(i)auti*, *-(i)auja*, *-(i)avo*, žodis akivaizdžiai yra hibridas, ir, kitaip nei minėtais atvejais, abejonių tai nekelia. PK užfiksuoti du tokie hibridai: *prarakauti*, *-auja*, *-avo* PK 160,17 ‘pranašauti’ (LKŽe) ir *pasnykauti*, *-auja*, *-avo* PK 88,25 ‘susilaikyti nuo kokio nors maisto (ppr. mėsos, pieno) religijos nustatytais dienomis’ (LKŽe). Slavų kalbose yra paliudyti atitinkamų šaknų veiksmažodžiai (pavyzdžiui, rusėnų *поснікауць*, *поснікавауць* (ЭСБМ Т.10, 299); *постникати*, *постникувати* (ЕСУМ Т.4, 416); le. *postnikować* (SJP Т.4, 7)), vis dėlto dėsningi skoliniai neturėtų priesagų *-(i)auti*, *-(i)auja*, *-(i)avo*. *Prarakauti* yra tipiškas būsenos atitikimo vedinys iš skolinio *prarakas* PK 178 ‘pranašas’ (LKŽe) (< sen. rus. *пророкъ* ‘предсказатель, предвестник’ (СРЯ XI–XVII Т.20, 207; СДЯ Т.2, 1562); rusėnų *пророкъ*, *пророк* ‘прарок, прадказальник’ (ГСБМ Т.29, 213); le. *prorok* ‘człowiek posłany przez Boga, przemawiający w Jego imieniu i głoszący Jego wolę’ (SPol Т.30, 360; SS Т.7, 58)), nes pamatinis žodis yra asmens pavadinimas (DLKG³ 392). *Pasnykauti* yra dalyvavimo reikšmės vedinys iš daiktavardžio *pasnykas* DK 89, DP 109, SD¹280 1. ‘susilaikymas nuo tam tikrų valgių (ppr. mėsos, seniau ir pieno) religijos nustatytais dienomis’; 2. ‘laikas, kai susilaikoma nuo kai kurių valgių, pasninkaujama’ (LKŽe). Bendroji darybos reikšmė yra ‘dalyvauti tame, kas pasakyta pamatiniu žodžiu’. Paprastai tokios reikšmės ir priesagos vedinių pamatiniais žodžiais ir eina abstraktūs daiktavardžiai. Klausimų galėtų iškilti nebent dėl veiksmažodžio *karaliauti*, *-iauja*, *-iavo* PK 24,4 ‘būti karaliumi, viešpatauti’ (LKŽe). Viena vertus, tai yra vedinys iš skolinio *karalius*, kita vertus – šis skolinys yra senojo klodo, o vediniai iš jų nebesuvokiami kaip lietuvių kalbos hibridai. Pastarojo požiūrio laikomasi ir šiame straipsnyje.

Išvados

M. Petkevičiaus katekizmas, nors yra palyginti nedidelis šaltinis, atskleidžia lietuvių kalbos skolintų veiksmažodžių ir slaviškų šaknų hibridų nagrinėjimo sudėtingumą. Lietuvių kalbos ir slavizmų kalbų donorių galimybės leidžia veiksmažodžius perimti pagal įprastą modelį ir be didesnių reikšmių pakitimų. PK dauguma slaviškos šaknies veiksmažodžių (54) yra reguliarieji skoliniai. Lyginant PK ir jo vertimo lenkų kalba šaltinio žodžius galima daryti išvadą, kad dažniausiai šalia esantis tekstas slavų kalba turi įtakos slavizmo vartojimui, t. y. jeigu lietuvių kalboje funkcionavo skolinys, kurį atitinka žodis lenkų kalba, PK jis pavartojamas, ir nesvarbu, ar veiksmažodis yra polonizmas, ar skolinys iš rytų slavų (tokiu atveju šalia užrašytas žodis lenkų kalba yra bendros kilmės su rytų slavais): le. *budować* / lie. *budavoti* PK 64,7, le. *krzyżować* / lie. *kryžiavoti* PK 7,9, le. *panować* / lie. *ponavoti* PK 236,16 ir t. t. Gana retas reiškiny, kai PK nėra tokio gretutinio vertimo ar tekstas iš lenkų kalbos verčiamas laisvai (*bursavoti, čestavoti, daboti, gvoltavoti, pakūtavoti, patūroti* ir t. t.). Svarbu įsidėmėti, jog toks vertimo neatitikimas šių lietuvių kalbos veiksmažodžių nedaro hibridais.

Siūlomas hibridų skirstymas į derivacinius ir adaptacinius remiasi keliais principais. Kai slaviškos šaknies veiksmažodis neturi slavų kalbose tikslių atitikmenų dėl priesagos ir dėl objektyvių priežasčių negali būti skoliniu (lietuvių kalboje nėra žodžio, galinčio būti darybos pamatu), tai yra adaptacinis hibridas, t. y. jo morfologinis sandas, kuris formaliai atitinka priesagą, integravimo metu patyrė pokyčių, tačiau reikšmės pokyčiai tokiais atvejais pastebimi retai (pvz., *liecavoti* PK 217,23). Derivaciniams hibridams priskiriami tokie veiksmažodžiai, kurie kalboje recipientėje turi bendrašaknį žodį ir tarp jų yra išvelgiamas darybos ryšys (*prarakauti* PK 160,17, *pasnykauti* PK 88,25). Šie hibridai dažniau remiasi pamatinio žodžio reikšmėmis ir šiuo pagrindu atsiranda skirtumų nuo slavų kalbų atitinkamos šaknies veiksmažodžių. Tačiau, net ir turint tikslias slavizmų skirstymo gaires, yra atvejų, kai veiksmažodžių interpretavimas gali būti dvejopas (*gatavinti* PK 19,7, *valninti* PK 69,9).

Literatūra ir šaltiniai

DK – Mikalojus Daukša, *Katekizmas*, fotokopija, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.

DLKG⁴ – Vytautas Ambrazas (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 4 patais. leid., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

Grzega, Joachim 2003, Borrowings as a Word-Finding in Cognitive Historical Onomasiology, *Onomasiology Online*, 22–42, <http://www1.ku-eichstaett.de/SLF/EngluVglSW/OnOn.htm>.

Kruopas, Jonas 1970, 1598 m. Merkelio Petkevičiaus katekizmo leksika, *Lietuvių kalbotyros klausimai XII*, 83–154.

Kuźmina, Dariusz 2002, *Katekizmy w Rzeczypospolitej XVI i początku XVII wieku*, Warszawa: Stowarzyszenie bibliotekarzy polskich.

LKG – Kazys Ulvydas ir kt. (red.), *Lietuvių kalbos gramatika II*, Vilnius: Mintis, 1971.

LKŽe – Gertrūda Naktinienė (red.), *Lietuvių kalbos žodynas*, 1–20 (1941–2002): elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (www.lkz.lt).

Meller, Katarzyna, 1984, O pieśniowej twórczości Jakuba Lubelczyka, *Pamiętnik Literacki* 75/4, 151–175.

Niedźwiedz, Jakub 2008, Jan Kochanowski, poeta Litewski, *Acta historica universitatis Klaipedensis* 16, 179–187.

Otrębski, Jan 1965, *Gramatyka języka litewskiego II: Nauka o budowie wyrazów*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo naukowe.

PK – Merkelis Petkevičius, *Katekizmas*, 2 fotografuotinis leidimas, Kaunas: Knygų leidimo komisija, 1939.

Pociūtė, Dainora 2000, Prigimties pančiai ar įstatymų laisvė: kai kurie Mikalojaus Daukšos *Postilės* „Prakalbos į malonųjį skaitytoją“ aspektai protestantų minties kontekste, *Literatūra* 38(1), 23–31.

Pociūtė, Dainora 2005, Psalmės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giesmynuose. XVI a.: nuo Nesvyžiaus katekizmo iki lietuviškųjų Merkelio Petkevičiaus vertimų, *Literatūra* 47 (1), 29–43.

Siaurukienė, Halina 1987, „Knygos nobažnystės“ giesmyno skoliniai, *Lietuvių kalbotyros klausimai*, XXVI, 145–150.

SD^I – *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*, fotografuotinis leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

SD^{III} – *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, fotografuotinis leidimas, Vilnius: Mokslo, 1979.

SGPK – *Słownik gwar polskich*, I–VI, Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1900–1911.

SJP – *Słownik języka polskiego*, I–VIII, Warszawa: 1898–1923.

Smetonienė, Anželika 2016, Slavizmai veiksmažodžiai ir slaviškos šaknies hibridai, *Acta Linguistica Lithuanica* 74, 68–88.

Smoczyński Wojciech 2016, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, 2 patikslintas ir papildytas leidimas,

<https://dl.dropboxusercontent.com/u/21280621/Smo%D1%81zy%C5%84ski%20W.%20%C5%82ownik%20etymologiczny%20j%C4%99zyka%20litewskiego.pdf>.

SPol – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, I–XXXV, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: 1966–2011.

SPra – *Słownik prasłowiański*, I–VIII, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Wydawnictwo polskiej akademii nauk, 1974–2001.

SS – *Słownik staropolski*, I–XI, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: 1953–2002.

Stundžia, Bonifacas 2009, *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Urbutis, Vincas 1978, *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslas.

Zinkevičius, Zigmantas 1988, *Senųjų raštų kalba*, Vilnius: Mokslas.

ГСБМ – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, I–XXXIII, Мінск: 1982–2013.

ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови*, I–VI, Київ: Наукова думка, 1982–2012.

МДСУМ – Тимченко Євген Костянтинович 2002–2003, *Матеріали до словника писемної та книжної української мови*, I–II. Київ – Нью-Йорк: Національна академія наук України.

СДЯ – *Словарь древнерусского языка*, I–III, Москва: Книга, 1989.

СРНГ – *Словарь русских народных говоров*, I–XLVI, Москва, Ленинград, Санкт-Петербург: Наука, 1965–2013.

СРЯ XI–XVII – *Словарь русского языка XI–XVII вв*, I–XXIX, Москва: Наука, 1975–2011.

ЭСБМ – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, I–XIII, Мінск: 1978–2010.

Gauta: 2019-12-02

Priimta: 2019-12-30